

sekiz cilt halinde yayımlanmıştır (Tahran 1270/1853; nşr. Muhammed Taki el-Keşfî, Tahran 1387/1967; nşr. Muhammed Bâkır el-Behbûdî, Tahran, ts. [el-Mektebetü'l-Mustafaviyye]; *el-Mebsût fi fıkhi'l-İmâmiyye*, Kum 2007), **3.** *en-Nihâye fî mücerredî'l-fıkh ve'l-fetâvâ*. Müellifin İmâmiyye fikhına dair diğer önemli bir eseri olup Şîi medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş (Tahran 1276, 1333 hş.; Beyrut 1390/1970), daha sonra Muhakkık el-Hillî'nin *Şerâ'î'u'l-İslâm* adlı eseri bunun yerini almıştır. Muhakkık el-Hillî tarafından *Nüketü'n-Nihâye* (*en-Nihâye ve nuketühâ*) adıyla şerhedilen eser (Tahran 1276; I-III, Kum 1412) Farsça'ya (trc. Muhammed Bâkır Sebzevârî, Tahran 1360/1981) ve İngilizce'ye (*A Concise Description of Islamic Law and Legal Opinions*, trc. A. Ez-zati, London 2008) çevrilmiştir. **4.** *el-Îcâz fî'l-ferâ'iz ve'l-mevâris*. *en-Nihâye*'nin ilgili kısımlarının özetidir (nşr. Muhammed Hâdî el-Emînî, Necef 1963). **5.** *Kitâbü'l-Hilâf* (*el-Hilâf fi'l-aḥkâm, Mesâ'ilü'l-hilâf*). Fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinmektedir (nşr. Hâcî Âgâ Hüseyin Tabâtabâî el-Burûcirdî, Tahran 1370/1950, 1376, 1377; Necef 1376; Kum 1950, 1963, 1993). **6.** *Resâ'ilü's-Şeyḥ et-Tûsî* (*er-Resâ'ilü'l-âşr*). Müellifin daha çok fıkıh konularında yazdığı çeşitli risâlelerinden oluşmuştur (Kum, ts. [Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî]). **7.** *Mişbâhu'l-müctehid*. İbadet ve dua hakkında olan eseri (Meşhed 1338/1919; Beyrut 1991), İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ihtisar etmiştir. **8.** *el-Cümel ve'l-ukûd* (*fî'l-ibâdât*). İbadetleri ve bazı şer'î akıdleri sade bir dille ve özet halinde anlatmak amacıyla yazılmıştır (nşr. M. Vâ-izzâde Horasânî, Kum, ts. [Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî]; Meşhed 1348 hş./1969). Muhakkık el-Hillî bu eseri *el-Maḥşûd mine'l-Cümel ve'l-ukûd* adıyla ihtisar etmiştir.

E) Tabakat/Ricâl. **1.** *el-Fihrist* (*Fihristü't-Tûsî*). Şîa ricâl ve ulemâsının alfabetik sıraya göre ele alınıp eserlerinin incelendiği bir kitaptır (nşr. A. Sprenger – Mevlâ Abdülhak, Kalkûta 1271/1855; nşr. Muhammed Sâdik Âl-i Bahrülülûm, Necef 1937, 1961; Beyrut 1403/1983; nşr. Cevâd el-Kayyûmî, [baskı yeri yok], 1417 [Müessesetü neşri'l-fukahâ]). **2.** *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*. Keşşî'nin *er-Ricâl*'inden oluşturulan, çok sayıda Şîi âlimi ve ileri gelenlerini içeren bir eserdir (nşr. Hasan el-Mustafavî, Meşhed 1348 hş./1969; nşr. Mehdî er-Recâî, Kum 1404/1984; Tahran 1424/2004). **3.** *Ricâlü't-Tûsî* (*er-Ricâl*). Hz. Peygamber'den ve Ehl-i beyt'ten rivayette bu-

lunan râvilerin on ikinci imam dönemine kadar alfabetik sıraya göre kaydedildiği güvenilir Şîa hadis ricâlî kitaplarındandır (nşr. Muhammed Sâdik Âl-i Bahrülülûm, Necef 1381/1961; nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum 1415; kaynaklarda müellife nisbet edilen diğer eserlerin bir listesi ve değerlendirilmeleri için bk. Kays Âl-i Kays, III, 247-271; Akhtar, s. 217-244).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ca'fer et-Tûsî, *et-Tibyân fi fîsiri'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî), Beyrut, ts. (Dâru İhyâit-türâsî'l-Arabî), Âgâ Büzürg-i Tahrânî'nin takdimi, I, s. e-ebk; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 192-194; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâfîni), Beyrut 1408/1988, II, 332; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-ulemâ'* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülülûm), Beyrut, ts. (Dâru'l-edvâ), s. 114-115; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XVI, 110; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, X, 58; Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülülûm), Necef 1392/1972, s. 169-170; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVIII, 334-335; a.mlf., *Târîḫü'l-İslâm: sene 441-460*, s. 490-491; Safedî, *el-Vâfi*, II, 349; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâḫit), IV, 126-127; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 35; İbn Tağrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, Kahire 1353/1935, V, 82; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn*, II, 126-127; Muhammed b. Ali el-Hâirî el-Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, Beyrut 1403/1983, II, 95; Bahrülülûm-i Tabâtabâî, *Ricâlü's-seyyid Bahri'l-ülûm: el-Fevâ'idü'r-ricâliyye* (nşr. M. Sâdik Bahrülülûm – Hüseyin Bahrülülûm), Tahran 1363 hş., III, 227-239; M. İkbâl el-Ensârî, "Şeyḫü't-Ta'îfe Ebû Ca'fer hayâtühû ve mü'elleftühû", *ez-Zikra'l-elfihriyye li's-Şeyḫ et-Tûsî*, Meşhed 1972, s. 491-572; Seyyid Rızâ Sadr, "Negâhi be Âşâr-i Fıkhi Şeyḫ Tûsî", *Yâdnâme-i Şeyḫ Tûsî* (nşr. M. Vâiz-zâde Horasânî), Meşhed 1976, s. 264-317; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a li-ülümü'l-İslâm*, Beyrut 1401/1981, s. 266-267; *A'yânü's-Şî'a*, IX, 159-167; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, II, 394; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 365; II, 14, 36, 269, 486; III, 328; IV, 423; V, 9, 145; XX, 363; XXII, 91; a.mlf., *Zindeginâme ve Âşâr-i Şeyḫ Tûsî*, Tahran 1376, s. 1-137; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, III, 226-271; S. Waheed Akhtar, *Early Shi'ite Imâmiyyah Thinkers*, New Delhi 1988, s. 205-244; *Mu'cemü'ṭabakâtü'l-mütellimîn*, Kum 1424/1382, II, 233-236; M. Vâ-izzâde Horasânî, *Şerḫ-i Hâl ve Âşâr-ı Şeyḫ Tûsî*, Meşhed, ts. (Dânişgede-i İlahiyât ve Maârif-i İslâmî), s. 2-33; Seyyid Sâmîr Hâşim el-Amîdî, "Devr-ü's-şeyḫ et-Tûsî fi 'ulümü's-şer'ati'l-İslâmiyye", *Türâşünâ*, XIII/52, Kum 1418, s. 36-65; Mohammad Ali Amir-Moezzi, "al-Tûsî", *EP* (İng.), X, 745-746.

MUSTAFA ÖZ

□ FIKIH. Tûsî, İsnâaşeriyye geleneğinde dönüm noktası olan Usûlî ekolü kurup geliştiren üç âlimden biri kabul edilir. Dinî ilimlerin hemen her alanında eser telif etmiş, Usûlî ekolün gelişiminde etkili olmuş ve daha çok "Şeyḫü't-tâife" unvanıyla ün kazanmıştır. Mezhep literatüründe Şeyḫ Murtazâ el-Ensârî'ye (ö. 1281/1865) kadar

olan dönemde "eş-Şeyḫ" unvanı mutlak şekilde kullanıldığında bununla Tûsî kasdedilir. Mezhebin en muteber dört hadis kitabından ikisini telif eden Tûsî, *en-Nihâye* ve *el-Mebsût* gibi sistematik fûrû eserleriyle İsnâaşerî fikhının gelişimine damgasını vurmuş, mezhepte yeni bir dönemin başlatıcısı olarak görülmüştür (bk. CA'FERİYYE). Fikirleri ve eserleri uzun süre fıkıh eğitimine yön vermiş, Hille ekolünün ortaya çıkışından sonraki dönemlerde de eserleri temel kaynaklar arasındaki yerini korumuştur. Fıkıh sistematik hale getirmesi ve teorik yapısını kurması bakımından onun İsnâaşerî fikhında oynadığı rolün Sünnîlik'te Şâfiî'nin rolüne benzediği ileri sürülmüştür (Adams, X/3 [1972], s. 176). Usûlî ekol içerisinde kelâm görüşleri bakımından dinin esaslarını anlamada akla daha çok önem veren Şerîf el-Murtazâ'dan ziyade nakle fazla yer veren Şeyḫ Müfid'e yakın durmuştur.

IV. (X.) yüzyılın sonlarına kadar Şîi-İsnâaşerî fikhına hâkim olan Ahbârîler'in otoritesini zayıflatan ve mezhep içinde yeni bir sistem kuran kelâmcı-Usûlî ekol, Ahbârîler'i ve Nevbahtîler'i tenkit ederek mezhepte sistematik bir fıkıh oluşumunun yolunu açmıştır. Bu ekolü kuranların fıkıh bakımından dikkate değer özellikleri, Kur'an'ın eksiksiz ve sağlam bir şekilde nakledildiğini kabul etmeleri, ictihâd reddetmekle birlikte fıkıhta aklî istidlâl önem vermeleri ve Sünnî mezheplere benzer şekilde usul ve fûrû eserleri telif edip İsnâaşerî fikhını, fiilen mâsum imamın varlığından bağımsız şekilde sistematik biçimde işlenip yürütülecek bir yapıya kavuşturmalardır. Ahbârîler'den farklı olarak Usûlîler'e göre hadis kitaplarının ihtiva ettiği rivayetlerin tamamı sahih görülemez. Hocaları Şeyḫ Müfid ile Şerîf el-Murtazâ'nın başlattığı Usûlî anlayışı geliştirip devam ettiren ve onların çalışmalarını tamamlayan Tûsî kelâm görüşleri bakımından hocaları gibi Mu'tezile'den etkilenmiş ve temel meselelerde hüsün ve kubhun akliliğini kabul etmiştir (*el-Udde*, I, 10; II, 759-762). Bu çerçevede en önemli hususlardan biri, Şerîf el-Murtazâ tarafından kesin bilgi vermemeleri sebebiyle reddedilen âhâd haberlerin fıkıhta delil olarak kullanılabileceğini kabul etmesidir. Böylece âyetlerde ve mütevatir haberlerde yer almayan meseleler hüsün ve kubhun akliliği ilkesine dayanarak çözüme kavuşturulmaya çalışan Şerîf el-Murtazâ'nın aksine belli şartlarla (*a.g.e.*, I, 100; *el-İstibşâr*, I, 2-3) âhâd haberleri kabul etmiş, Usûlî ekolün fıkıh anlayışında nakil-akıl dengesini kur-

muş, Ahbârîler karşısında hocalarına göre daha sentezci bir yaklaşım ortaya koymuştur. Fıkıh usulüne dair kitabında iki hocasının da eserlerinin eksik olduğunu, mezhepteki ilk tam eseri kendisinin yazdığını söyler (*el-ʿUdde*, I, 3-4). Ancak eserine hocası Şerîf el-Murtazâ hayatta iken başlamakla birlikte büyük bir kısmını onun vefatından sonra tamamladığı anlaşılmaktadır ve hocasının usul eseri *ez-Zerîʿa*'nın yazılışı *el-ʿUdde*'den öncedir (Ebû'l-Kâsım Gürcî, III, 370-373). Uzun süre Şîî eğitim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulan (Hossein Modarressi Tabâtabâ'î, s. 7) bu eserde Tûsî, dönemindeki birçok usulcü gibi Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Muʿtamed*'indeki tertibi ve meseleleri örnek almış görünmektedir; fakat başta ahbâr konusu olmak üzere tertip ve içerik yönünden değişiklikler yapmıştır. Ayrıca *el-ʿUdde*'nin çeşitli bölümlerinde görülen ifadeler Şerîf el-Murtazâ'nın *ez-Zerîʿa*'sı ile büyük benzerlik gösterir. Ancak Şerîf el-Murtazâ'da olduğu gibi akla büyük bir rol tanımaz, İbn İdrîs ve sonrasında yerleştiği şekliyle deliller arasında da akla yer vermez.

Delil olarak Kur'an, sünnet ve icmâi ele alır, bunların içinde daha ziyade âhâd haberler üzerinde durur. Genişçe işlediği âhâd haberlerin meşruiyetini, geliştirdiği "a'mâlû't-tâife" (icmâu'l-fırka) tabiriyle temellendirme yoluna gider. Ona göre gerekli şartları taşıyan âhâd haberler hem bilgi kaynağı hem fûrû-i fıkıhta delildir. Tûsî'nin icmâ anlayışı imamın da içinde yer aldığı icmân kabul edileceği yolundadır. Bu husus, imamın gaybet döneminde bile toplum arasında yaşadığı farzedilerek Şîî ulemânın herhangi bir şekilde yanlış icmâda bulunmasına izin vermeyeceği düşüncesine dayanmaktadır. Re'y, kıyas ve bunlara benzer bir anlam yüklediği icthadı reddeden Tûsî, kıyasın aklen câiz görülmeyle birlikte meşruiyetine dair sem'î delilin bulunmadığını ileri sürer; doğrunun tek olması sebebiyle şer'î konularda icthadın meydana gelmediğini savunur (*el-ʿUdde*, I, 8; II, 647-735). Kıyas ve icthadın delil sayılmadığını açıkça ifade eden Tûsî bunun yerine Kitap ve Sünnet'in zâhirine ve icmâa, burada yer almayan hususlarda delîl-i hitâb gibi lafzî, istishâb-ı hâl gibi aklî istidlâl yöntemlerine başvurur. Onun fıkıh sisteminde daha çok Ahbârîler tarafından kullanılan ihtiyat ve tahyîr prensiplerinin önemli bir yeri vardır. Tûsî, Basra Mu'tezilesi'ne yakın duran Şîî ulemânın benimsediği "ibâha-i asliyye" prensibi yerine Şeyh Müfid gibi daha çok "berâetü'-z-

zimme"yi benimsemiş ve bunun ihtiyata daha elverişli olduğunu ileri sürmüştür (*a.g.e.*, I, 70, 73, 77, 85, 102; II, 156; Uyar, *Şîî Ulemâ*, s. 46-47).

Tûsî'nin büyük ölçüde Sünnî fıkıhı ve usulünden faydalanıp ortaya koyduğu anlayış sayesinde İsnâaşerî fıkıhı yeni bir merhaleye girmiştir. *el-Hilâf* adlı önemli ve kapsamlı eseriyle İsnâaşerî'nin fikhî görüşlerini Sünnî fıkıh mezhepleriyle mukayese ederek ele alan ilk Şîî müellifi Tûsî'dir. O, *el-Mebûsût* ve *el-Hilâf* adlı eserlerini Sünnî fikhından yararlanıp Sünnî modeline göre tasnif etmiştir (Hossein Modarressi Tabâtabâ'î, s. 44). Tûsî'nin bu tutumunda yaşadığı ve Sünnî geleneğin hâkim olduğu Horasan ve Bağdat ortamının büyük rolü olmalıdır. *el-Mebûsût*'un girişindeki ifadelerle göre fûrûda önce *en-Nihâye*'yi, sonra *el-Cümel* ve *ʿl-ukûd fi'l-ʿibâdât* adlı kitabını, ardından *el-Mebûsût*'u yazmıştır. *el-Hilâf*'ı da *en-Nihâye*'den sonra kaleme aldığı anlaşılmaktadır. *en-Nihâye*'nin "mesâil-i usûl" denilen temel fûrû meselelerini, *el-Mebûsût*'un ise bunların yanında istinbat edilen zâit meseleleri içerdiği belirtilir (Seyyid Rıza Sadr, s. 453-458). Tûsî, hayatının sonlarına doğru telif ettiği *el-Mebûsût*'un girişinde Sünnîler'in İmâmîyye fikhını yetersizlikle suçladıklarını, bu eseriyle onlara cevap vermek istediğini, eserin mezhepte bütün fıkıh konularını içeren ilk kitap olduğunu ifade eder. Onun fıkıh sistemi kendisinden önceki fakihlere göre hayli zengin, geniş ve sistemli ise de kendisinden sonrakilere, meselâ Muhakkık el-Hillî'ye göre dağınıktır ve Sünnî fikhından alınan unsurlar tam olarak hazmedilmemiş vaziyettedir (*Dia*, XVIII, 39). Tûsî'nin ölümünün ardından yaklaşık bir asırlık süre içerisinde fetva ve görüşlerine aşırı bağlılık gösterilmiş, fetvasının bulunduğu bir konuda farklı bir fetvanın verilmesi hoş görülmemiştir. VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Mahmûd b. Ali Hammâsî er-Râzî, Hamza b. Ali b. Zühre el-Halebî ve İbn İdrîs Hillî gibi âlimlerin Tûsî'nin görüşlerini eleştirmelerine ve Şerîf el-Murtazâ'nın âhâd haberleri reddeden fıkıh anlayışını canlandırmalarına kadar bu durum devam etmiştir. Özellikle İbn İdrîs, Tûsî'yi taklit geleneğini yıkmak için onun görüşlerini şiddetle tenkit etmiştir. Ancak bu husus Tûsî'nin kitaplarının, görüş ve fetvalarının önemini yitirdiği anlamına gelmez. Aksine onun görüşleri ve sistemi daha da geliştirilip sistemleştirilerek Hille ekolü içerisinde varlığını sürdürmüştür (Hossein Modarressi Tabâtabâ'î, s. 45-49).

Tûsî'nin İsnâaşerîyye'nin fikh düşüncesine üç önemli yenilik getirdiği söylenebilir. 1. İsnâaşerîyye fikhını icthadın daha sistemli biçimde kullanıldığı geniş bir alana taşıyıcı çabalar göstermiş ve bu yönde ilmî esaslar ortaya koymuştur. 2. Bir taraftan Şerîf el-Murtazâ'nın akıl konusundaki tutumunu aşırı bulurken diğer taraftan sentezci yaklaşımıyla katı bir lafızcılık ve nakilciliğin hâkim olduğu ilk dönem Ahbârîliğinin yetersizliğini göstermiştir. 3. İcmân tam olarak ortaya çıkmasını ve deliller kategorisindeki yerini almasını sağlamıştır. Ayrıca fer'î meselelerde önemli görüşler ileri sürmüş, Şeyh Müfid'in ulemânın otoritesine dair ileri sürdüğü görüşleri geliştirmiş, Şerîf el-Murtazâ'nın aksine fakihin fikhî müdahalesini müstehap kabul etmiş, ulemânın imamı temsil yetkisinin adaletin icrası, emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker görevinin yerine getirilmesi, humus ve diğer dinî vergilerin toplanıp hak edenlere dağıtılması ve cuma imamlığı gibi meseleleri kapsadığını ifade etmiştir. Şîî bir kadının imam tarafından tayin edildiği farzedilerek otoritesinin kabul edilmesi gerektiğini söylemiş, dolayısıyla imam tarafından ulemâya hadleri ve diğer kazâî hükümleri uygulama yetkisinin verildiğini kabul etmiştir. Tûsî, zekât ve humusun toplanıp dağıtılmasında imamın temsilcileri sıfatıyla fakihlerin yetki sahibi olduğu ve bunların fakihlere verilmesinin daha uygun sayılacağı kanaatinde; bu görüş Usûlî ulemâsının toplumda otoritesinin kurulmasında önemli rol oynayan bir yeniliktir. Öte yandan Tûsî imamın gaybet döneminde sadece savunma cihadına cevaz vermiştir. Ayrıca hocası Şerîf el-Murtazâ gibi o da imamın yokluğunda mevcut otoriteyle ilişkileri ve görev alma konusunu ayrıntılı biçimde işlemiştir (Uyar, *Şîî Ulemâ*, s. 48-54).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-ʿUdde fi usûli'l-fıkh* (nşr. M. Rızâ el-Ensârî el-Kummî), Kum 1417, tür.yer.; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 27-28, 192-194; a.mlf., *el-İstibşâr*, Kum 1380, I, 1-4; a.mlf., *el-Mebûsût fi'l-fıkh il-İmâmîyye* (nşr. M. Takî el-Keşfî), Tahran 1387, I, 1-3; a.mlf., *el-Hilâf*, Kum 1425, I, 70, 73, 77, 85, 102, 181, 186; II, 156; a.mlf., *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kurʿân* (nşr. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî), Beyrut, ts. (Dâru ih-yâi't-türâsî'l-Arabî), Mukaddime, I, 1-21; a.mlf., *en-Nihâye fi mucerredil-fıkh ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1400/1980, s. 112-113; a.mlf., *er-Resâ'ilü'l-ʿaşr: Resâ'ilü'l-Şeyh et-Tûsî*, Kum, ts. (Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî); a.mlf., *Mesâ'il kelâmîyye* (*Resâ'ilü'l-ʿaşr* içinde), s. 97-99; Ebû'l-Kâsım Gürcî, "Şeyh Tûsî ve ʿUddetü'l-uşûl", *Yâdnâme-i Şeyh Tûsî*, Meşhed 1354 hş, III, 365-460; Seyyid Ahmed Fâtımî, "Şeyh Tûsî ve İbn İdrîs", *a.e.*, III, 461-488; Seyyid Rızâ Sadr, "Maḳâm-ı Fıkhî Şeyh

Tûsî", *Hezâre-i Şeyh Tûsî*, Tahran 1362 hş., s. 401-428, 453-458; Hossein Modarressi Tabâtâbâî, *An Introduction to Shi'i Law*, London 1984, s. 7, 40-49; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şiâsi'nda Düşünce Ekolleri -Ahbârîlik-*, İstanbul 2000, s. 106-131; a.m.f., *Şii Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, s. 13-98; a.m.f., "Hillî, Muhakkık", *DÂ*, XVIII, 39; C. J. Adams, "The Role of Shaykh Al-Tûsî in the Evolution of a Formal Science of Jurisprudence among the Shi'ah", *IS*, X/3 (1972), s. 173-180; Abdullah Kahraman, "Caferî Usulcû Ebû Cafer et-Tûsî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Bakû Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin El-mî Mecmuası*, II/3, Bakû 2005, s. 11-28; a.m.f., "Şii-Sünnî Usul Polemiği (Tûsî Örneği)", *Marife*, V/3, Konya 2005, s. 213-232.

ABDULLAH KAHRAMAN

TÜSÎ, Nasîrüddin

(نصير الدين الطوسي)

Ebû Ca'fer Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 672/1274)

İranlı âlim ve filozof.

11 Cemâziyelevvel 597'de (17 Şubat 1201) Tûs'ta doğdu. Kum veya Hemedan yakınlarındaki Cehrûd Sâve'den olan ailesi daha sonra Tûs'a yerleşmiştir. Kaynakların çoğunda Ebû Ca'fer künyesiyle geçiyorsa da Ca'fer adında bir oğlu olduğu bilinmemektedir. Bu durum, onun İmâmiyye'nin önemli âlimlerinden Ebû Ca'fer et-Tûsî ile (ö. 460/1067) karıştırılmasından veya Rahim Sultanov'un belirttiği gibi (bk. bibl.) saygı amacıyla ona benzetilmesinden kaynaklanmış olabilir. Bazı müellifler Tûsî'yi Ebû Abdullah künyesiyle anmıştır (meselâ bk. Yûnînî, III, 79; Zehebî, s. 114; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XVII, 514). En çok kullanılan lakabı Hâce Nasîrüddin'dir. İlk eğitimi babasından alan Tûsî on beş yaşlarında iken dönemin ilim merkezlerine yolculuk yaptı. Nişâbur'da Muînüddin Sâlim b. Bedrân el-Mâzinî el-Mısrî'den fıkıh, Ferîdüddin Dâmâd diye bilinen Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed Ferîmüddî'den felsefe dersleri aldı. Kendisinin felsefeye meyletmesinde bu sonuncu âlimin büyük etkisi vardır. Tûsî ondan İbn Snâ'nın eserlerini ve özellikle *el-İşârât ve't-tenbihât*'i okudu. Akfî ilimlerdeki hocalar silsilesi Ferîdüddin Dâmâd, Ebû Ali Sadreddin Muhammed b. Hârisân es-Serahsî, Efdalüddin Gîlânî, Ebû'l-Abbas Fazl b. Muhammed Lûkerî, Behmenyâr b. Merzûbân el-Âzerbaycânî, İbn Sînâ; naklî ilimlerdeki hocalar silsilesi de babası Muhammed b. Hasan, Fazlullah b. Ali b. Abdullah el-Hasenî er-Râvendî, Ebû Ca'fer et-

Tûsî, Şerîf el-Murtazâ şeklinde sıralanır (İşkeverî, II, 415; Hânsârî, VI, 414). Tûsî'nin İmâmiyye mezhebine mensup âlimlerden oluşan naklî ilimlerdeki hocalar silsilesinde bir kopukluk bulunmaktadır. Zira kronolojiye göre Râvendî'nin Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Şerîf el-Murtazâ'dan değil bu iki âlimin öğrencilerinden ders almış olması gerekir. Tûsî'nin yukarıda adı geçenler yanında başka hocaları da vardır (Tünükâbünî, s. 381; Razavî, s. 167-169).

Genç yaşlarından itibaren ilme olan iştiyakı Tûsî'yi kısa zamanda üne kavuşturdu ve ünü, Kuhistan bölgesinin İsmâilî hâkimi Nâsîrüddin Abdürrahîm b. Ebû Mansûr Muhteşem'e kadar ulaştı. Nâsîrüddin, Tûsî'yi kendi bölgesine davet etti; Moğol istilâsı yüzünden huzuru kaçan Tûsî bu teklifi kabul etti. İlk dönemlerde valinin kendisine destek olmasıyla Kuhistan'da ilmi faaliyetlerini yürütmek için uygun bir ortam buldu; özellikle felsefî ve tecrübî ilimler alanında değerli eserlerinin çoğunu burada yazdı. Bunlar arasında *Şerhu'l-İşârât*, *Ahlâk-ı Nâsîrî* ve *Tahrîrû'l-Mecisî* bulunmaktadır (Razavî, s. 345-351). Ancak çok geçmeden İsmâilîler'le arası açıldı. Kaynaklara göre bu durum onun Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'a yazdığı bir mektuptan kaynaklanmıştır. Tûsî'nin halifeye mektuplaştığını öğrenen Kuhistan hâkimi onu hapse attırdı; bir müddet sonra İsmâilîler'in merkezi olan Alamut Kalesi'ne gönderildi. Moğollar Alamut'u kuşattıklarında Tûsî, Alamut hâkimi Rükneddin Hürşah'a Hülâgû'ya karşı koymanın bir işe yarayacağını anlattı ve gizlice orayı terkedip kaleyi ona teslim etmesini tavsiye etti. Kalenin tesliminde Tûsî'nin bu rolünü öğrenen Hülâgû onu yanına alarak iltifatta bulundu. Hatta bazı kaynakların belirttiği üzere Tûsî'yi vezir yaptı ve birçok kurumun yönetimini kendisine verdi (Tünükâbünî, s. 368-369, 378-380; İşkeverî, II, 416). Ardından Tûsî, Hülâgû'nun Bağdat seferine de katıldı. Bazı kaynaklar son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın Tûsî'nin tavsiyesiyle öldürüldüğünü kaydeder. Bilhassa Takıyyüddin İbn Teymiyye (*Minhâcû's-sünne*, III, 445-446) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (*İğâsetü'l-lehfân*, II, 679) bu konuda Tûsî'ye ağır eleştiriler yöneltmiştir. Ancak Bağdat'ın işgali ve halifenin öldürülmesi konusunda geniş bilgi veren kaynakların hiçbirinde bu husus yer almaz. Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr de bu rivayeti şüpheyle karşılamaktadır (*el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVII, 514). Tûsî'nin Hülâgû nezdindeki saygınlığı, özellikle müsbet ilimlerdeki faaliyetlerini yürütmek için maddî destek

bulmasına vesile oldu. Hülâgû'yu ikna ederek Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde kendi dönemine kadar İslâm coğrafyasında yapılan en büyük rasathânenin (Ballay, XXXVII/3 [1990], s. 389-390) kurulması için ondan kaynak sağladı. Rasathânenin yapımı 657 (1259) yılında tamamlandı.

Merâğa'daki faaliyetlerini sürdüren Tûsî Bağdat'a yaptığı bir seferde vefat etti (18 Zilhicce 672 / 25 Haziran 1274); aynı şehirde İmam Mûsâ el-Kâzım'ın türbesinin yanına daha önce Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh için yapılan, ancak bazı sebeplerle halifenin gömülemediği mezara defnedildi (Safedî, I, 183; İbn Usfûr el-Bahrânî, s. 246-247). Öğrencisi İbnü'l-Fuvatî, Tûsî'nin intihar ettiğini söylerse de (*el-Havâdisü'l-câmî'a*, s. 245) bu bilgiyi diğer kaynaklar doğrulamamaktadır. Nitekim aynı müellif eserinin başka bir yerinde (s. 269) onun normal şekilde öldüğünü belirtmektedir. İbnü'l-İbrî de, "Bazıları onun zehirlenerek öldüğünü yaydılar" ifadesine yer vermiştir (*Târîhu'z-zamân*, s. 330). Sünnî ve Şii kaynaklarında Tûsî'nin güzel ahlâklı, mütevezi ve insanlara karşı saygılı olduğu kaydedilir (İbnü'l-Fuvatî, s. 269; Safedî, I, 112; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XVII, 514). Ancak İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Selefler onun şer'î kaidelelere uymadığını, namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmediğini, şarap içtiğini, âhirete inanmadığını, âlemin kadim oluşunu iddia ettiğini ileri sürmüştür. Hatta İbn Kayyim, Tûsî'nin Kur'an'ı "avamın Kur'an'ı", İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ını "havasın Kur'an'ı" diye nitelendirdiğini söylemiştir. Aynı âlimler Tûsî'nin rasathâne faaliyetlerini sihirle uğraşma olarak değerlendirmiştir (*Minhâcû's-sünne*, III, 446-449; *İğâsetü'l-lehfân*, II, 679). Fakat bütün bu iddialar gerçeği yansıtmamaktadır; zira Tûsî'nin kitapları, özellikle kelâma dair eserleri incelendiğinde onun şeriatın dışına çıkmamaya gayret ettiği görülür. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ali b. Ömer el-Kâtibî, Kutbüddin-i Şîrâzî, İbn Meysem el-Bahrânî, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Hasan b. Şerefşah, İbnü'l-Havvâm, İbnü'l-Fuvatî gibi âlimler bulunmaktadır.

Düşünce Sistemi. Nasîrüddin-i Tûsî'nin düşünce hayatını birkaç evreye ayırmak mümkündür. Eğitim çağı olan ilk evre, onun babasından ve diğer Şii-İmâmî âlimlerle Ferîdüddin Dâmâd gibi İbn Sînâ okulu mensup düşünürlerden ders aldığı dönemdir. İkinci evresi, Kuhistan'ın İsmâilî hâkimi Nâsîrüddin b. Muhteşem'in daveti üzerine oraya gitmesiyle başlar. 654 (1256) yılında Kuhistan'ın Moğollar tara-